

Nora og Alfred

En biografisk novelle, Preben Brandt, juli 2021

"Jeg er barn af mine forældre", siger jeg. "Af min mor og far". "Ja selvfølgelig er du det", siger du, "det er en banal sandhed". "Men jeg var, og er stadig barn af min mor og far, også nu hvor jeg er blevet en gammel mand" siger jeg. "Har du ikke lagt det bag dig", svarer du. "Nej og det kommer jeg aldrig til at gøre. Jeg har været gennem et liv og ladet mig forme af mine erfaringer. Jeg er blevet gammel og slidt, og må leve med både alvorlige sygdomme og mindre alvorlige lidelser, der hører alderdommen til. Men jeg er stadig barn af min mor og far".

Nora Marie og Alfred Bernhard må senest have lært hinanden at kende sidst i 1943 eller i begyndelsen af 1944. Hvornår de blev gift er gået i glemmebogen, men i hvert fald må jeg som deres første fælles barn være blevet undfanget sidst i april 1944, for jeg blev født den 29. december på Noras 35-års fødselsdag. Alfred var da 46 år gammel. Om han var til stede på hospitalet under fødslen er der ikke nogle der husker, men han kan ikke have været med inde på fødestuen under fødslen. Det brugte man ikke dengang, og han var heller ikke sådan en mand, der ville have fundet på at gøre noget, der ikke var almindeligt. Han ville slet ikke have kunnet finde på at udfordre autoriteterne.

Ægteskabet mellem Alfred og en 11 år yngre kvinde blev diskuteret og misbilliget i hans familie. Hun tilhørte underklassen, sagde man og var ikke ham værdig. I Noras familie mente man, at han var alt for gammel til at blive far. "Det kommer ikke til at gå" sagde Alfreds søskende, mens Noras søskende sagde, at "ham bliver hun hurtigt træt af". Begge parter fik ret. Nora og Alfred var børn af hver deres tid og af to helt forskellige kulturer og derudover havde så forskellige individuelle baggrunde at ægteskabet blev et misfoster. Deres børn var børn i deres ægteskab. Ægteskabet var ikke som flertallet af ægteskaber var på det tidspunkt og de blev aldrig et rigtigt normalt par.

De er begge døde for længst. Nora i 1996, Alfred 30 år tidligere. Det er nu, det er tiden til at bore i deres ægteskab, hvis der skal bores. Snart vil de være glemt af alle.

Nora og Alfred blev altså gift og forældre lige før krigen sluttede. Det var ved at være klart, at Tyskland var på vej til at tabe krigen, og deres forventning var selvfølgelig, at samfundet mere eller mindre skulle tilbage på det gammelkendte spor. Men der

forregnede de sig. Det var en ny tid, der forestod med betydelige forandringer både i samfundet og for den enkelte. Alfred følte sig tryk ved tanken om at vende tilbage til det sædvanlige, mens Nora udbredte sig om alt det hun ville i gang med nu krigen snart var forbi. Alfred glædede sig allerede i sit stille sind, for til at begynde med lignede i hvert fald samfundet det, han kendte. Han gentog bekymret, hver gang Nora talte om at flytte fra lejligheden på Frederiksberg til en villa væk fra byen, at de jo boede glimrende i deres store gode og billige lejlighed hvor afstanden til hans arbejdsplads var kort, nærmest i gåafstand. Men der var også noget andet, som han kun vovede at sige ind i mellem, at han havde boet i den lejlighed, hvor han blev født indtil han sammen med Nora flyttede ind i deres fælles lejlighed. Efter mange flytninger over de kommende år har han talt om, hvordan han dengang havde følte en uvilje mod at flytte og at han fortrød, at han ikke havde været i stand til at holde fast og været den mand, der tog beslutningerne. Hun, derimod synes, at de 3 år de havde boet i lejligheden var tilstrækkeligt. Hun var også den første af dem, der fornemmede, at der var en ny tid forude og talte om at udnytte de muligheder, som hun så var på vej. Han tog fejl i sit bestik af den kommende tid, hun havde ret i sin forudsigelse. De skulle sammen opleve begyndelsen på et rigt forbrugssamfund, og et samfund, hvor tidligere skarpere classeskel blev udvisket og gav mulighed for større individuel frihed til at bevæge sig i det sociale hierarki. Og de skulle fra hver deres retning mødes i den nye middelklasse og sammen gå ind i et velfærdssamfund, som de ingen fantasi kunne have om. Alfred forstod ikke og ønskede ikke at udnytte de muligheder, det gav. Nora forstod det og var allerede under krigen begyndt at udnyttede det, der ville komme, af alle sine kræfter.

Jeg har ingen grund til at bilde mig ind, at der fra begyndelsen var tale om, og heller ikke, at der nogen siden blev tale om, at Nora og Alfred sammen var i stand til at skabe en lykkelig familie. Det lå så at sige i kortene, at ægteskabet mellem de to måtte blive en vedvarende lidelseshistorie for dem begge i en kamp med hende som den evige vinder og ham som den evige taber.

"Hvordan har de mon lært hinanden at kende?" må man spørge sig. Det er først efter, at de begge var døde, at jeg begyndte at gøre mig tanker om det og blev klar over, at vi ikke kendte svaret. "Er det ikke også lige meget, lad det dog ligge" var mine brødrers svar når jeg spurgte dem og det skulle jeg nok have gjort. Men i stedet var det nu blevet afgørende for mig at vide det. Det er blevet en besættelse, at forstå deres vej ind i ægteskabet. Jeg ville ikke stille mig tilfreds med ikke at forsøge at vide og forstå så meget som muligt om Nora og Alfred og deres ulyksalige ægteskab.

Da Nora var død fandt vi i en kommodeskuffe en stor brun kuvert, hvor hun udenpå havde skrevet 'Til mine børn'. Kuverten indeholdt flere kladdehæfter og løse papirark, hvor hun havde skrevet en del dagbogsagtige notater, strøtanker og nogle udkast til skuespil, mest i form af indledninger. Det meste var daterede, og de tidligste var skrevet i perioden før Nora gik fra Alfred, men de fleste var ældre og skrevet som sene tanker om begivenheder fra tidligere i sit liv. I de papirer skriver hun intet om hvordan hun mødte Alfred eller om hvordan og hvornår ægteskabet blev indgået. Jørgen er den ældste og 13 år ældre end mig. Han er søn af Nora, men vi deler kun mor, ikke far. Nogle måneder før Jørgen døde tog jeg diskussionen om hvordan de havde mødt hinanden op igen. Han var irriteret over, at vi igen skulle tale om det, så selvom han ikke vidste det gav han et bud, og da hans væsen ikke tillod ham at tvivle på noget, som han havde besluttet sig for var rigtigt, blev hans svar, undervejs mens han talte, til en uigendrivelig sandhed, som han ikke ville anerkende, at der kunne argumenteres imod. "De mødte da hinanden på en danserestaurant" sagde han. "Jeg kan godt huske at mor dengang under krigen ofte gik ud for at more sig med sin søster, og hun kunne godt lide at danse. Vidste du ikke det?". Det havde vi talt om tidligere, så det var ingen nyhed, selvom Nora aldrig direkte havde talt om det som en del af hvordan hun mødt Alfred. "Hvor vil du hen med det? Han fortsatte og lagde en ekstra oplysning oven i: "Jeg er sikker på, at det var sådan det var, og at hun trak ham med ud i natten, du må huske, at der var mørkelægning der under krigen, og hun forførte ham et eller andet sted i mørket. Tro ikke, at hverken du, eller for så vidt vi to andre sønner er kærlighedsbørn". Han kunne godt lide at provokere. Lars, lillebroren blandt os, er også tilhænger af den version, som placerer Nora og Alfred på en danserestaurant, og at det var en tilfældig dans, der bragte dem sammen. Hvordan kan nogen forestille sig dem danse sammen? Det kan selvfølgelig ikke afvise, at det kan være sådan det gik til, at de lærte hinanden at kende. Men det hører ingen steder hjemme at påstå, at det var sådan Nora blev besvangret og at det var sådan deres førstefødtes liv tog sin begyndelse. Uden værdighed og uden et kærligt forhold. Men jeg må nok, ud fra det der senere blev åbenlyst i deres ægteskab, se i øjnene, at kærlighed har spillet en meget lille rolle, så hvorfor skulle den have været tilstede ved det samleje, styret af hendes begær efter et ægteskab og hans simple erotiske begær. Kan de ikke have mødet hinanden gennem en kontaktannonce. Men hvis det er sådan, det er foregået, hvem af dem satte så annoncen i avisen? Eller måske kan det have været, at Alfreds mor havde fået vendt nogle kjoler af sytningen Nora, sådan som det var nødvendigt at få gjort under krigen, hvor der var mangel på mange ting, også stof til tøj. Det var svært at få syet nyt. Nora var en god syerske, som tjente sine penge

ved at sy for folk. Alfred boede hjemme hos sin mor indtil han blev gift med Nora, så de ville have kunne lært hinanden at kende hjemme hos ham. Og besvangeringen kunne have foregået under helt andre forhold.

Ingen burde være blevet undfanget som led i en bedragerisk strategi. Selvom en kontaktannonce også kan, og vel egentlig i sin grundidé er en slags planlagt forsøg på at opnå noget, som ikke nødvendigvis siges klart. Sytøjsversionen er for pæn og for eventyragtig. Vi har spurgt andre ældre familiemedlemmer, som måske kunne vide noget om hvordan Nora og Alfred har lært hinanden at kende, men mødes med en foruroligende uvidenhed, som måske, hvem ved, kan dække over en ubehagelig eller bare ubekvem familiehemmelighed.

Selvom ingen i dag ved noget om det, eller ønsker at tale om det, er det sikkert rigtigt, at de ikke har kendt hinanden længe før Nora blev gravid. De havde ikke, og de fik aldrig, noget til fælles, andet end det par børn de fik sammen og det at bo under samme tag. Det kan kun, hvad vi så ellers kunne ønske os, være graviditeten, der førte til, at de giftede sig. Ægteskabet varede i 14 år, indtil 1958.

Alfred og hans familie var tilflyttede københavnere fra Holsten. De kom til København i slutningen af 1880'erne og hørte vel nærmest til i den småborgerlige stand. Familien havde gennem århundreder været småhandlende og embedsmænd på et lavt niveau. De talte tysk, men følte sig som dansk-holstenere. Det gik alle Alfreds søskende godt i de pæne liv, der blev deres. Noras mor og hendes søskende boede i København hvor moren ernærede sig selv og børnene ved at vaske for bedre stillede familier og reparere tøj. Familien kom fra Jylland og var flyttet til København i 1903 i håb om et bedre liv i hovedstaden. Nora boede, indtil hun var seks år gammel, i København sammen med sin mor og 6 søskende. Faren var forsvundet, syg og nedbrudt, hjem til sine forældre i Fjerritslev. Hun blev sendt til Jylland og voksede op i en landsby på Salling hos sin mormor og morfar. De var fattigproletarer og modtog fattighjælp. Langt under Alfreds og hans families stand. Men det var ikke kun det, der skabte den uoverkommelige afstand mellem dem, selvom det spillede en rolle. De var to mennesker af et vidt forskellige af gemyt.

I tiden efter krigen, hvor de begyndte deres samliv, var det en borgerdyd at vise sparsommelighed og mådehold. Krigens afsavn forsvandt ikke fra den ene dag til den anden. Det passede Alfred glimrende. Der var stadig, da vi flyttede ind i villaen, rationering på kul og sukker. Nora havde i sit liv været underlagt fattigdommens ubønhørlige sparsommelighed, hun kendte til afsavn og til de ydmygelser, der følger med. Hun havde fået nok og havde nu muligheden for gennem hårdt arbejde, som

hun som tjenestepige på landet var fortrolig med, at tjene tilstrækkeligt til at kaste sig ud i et forbrug, der overgik det nødvendige. Med støtte i Alfreds status og gode og sikre, men beskedne, indtægt. Han mindede hende igen og igen om, at han ønskede et liv fri for udfordring og risiko.

Den begivenhed, som er af helt særlig betydning i deres ægteskab og for deres børns første leveår, må nu på plads. Familien flyttede ind i villaen på Astrupvej sent på efteråret i 1949. Astrupvej er en stille villavej i Brønshøj, der bortset fra oppe ved Frederikssundsvej var blevet bebygget med enfamiliehuse i 1930'erne. Det er ikke tilfældigt, at jeg kalder vores hus villaen og ikke bare en villa. Villaen var noget særligt på den vej dengang, og erindringerne om den betyder stadig noget særligt for mig. Det sker, og det sker oftere og oftere, at jeg tager forbi villaen. Den står der stadig og den ligner sig selv i en ældre og noget slidt udgave.

Vi boede der kun i fem år, men det var længe nok til at jeg har valgt at kalde den villa mit barndomshjem. Her blev jeg gammel nok til, at de kunne forstå hvad det var for et familieliv Nora og Alfred kunne skabe. Det var også her Nora udfoldte sig og tjente langt flere penge end Alfred. Her havde hun sin storhedstid.

Før vi flyttede ind i huset havde de sammen boet tre forskellige steder. Efter, at vi flyttede fra huset, boede vi i de følgende syv år tre andre steder. Nora var rastløs.

Astrupvej var, hvis man kom fra Frederikssundsvej, bebygget med karreer i gule mursten i 3 etager, men når man havde passeret ismejeriet, som lå i den sidste af boligblokkene, ligger der derfra ned ad vejen den ene bungalow efter den anden på begge sider af vejen og så langt øjet rækker. Men sådan et hus var vores hus ikke. Det var større og fornemmere end de andre og det var arkitekttegnet.

Det er Nora, der fører ordet i forhandlingerne med arkitekten. "Der skal være en garage, for vi har planlagt at købe en bil når vi er flyttet ind" forklarer Nora, mens Alfred gør indsigelser "men det får vi ikke råd til, det bliver alt for dyrt det hus du ønsker dig. Og ingen af os har kørekort". "Pengene skal jeg nok tjene, og du må hellere begynde at tage køretimer, for bil skal vi have" var hendes svar.

Huset blev bygget i røde mursten, og var ikke, som de fleste andre huse på vejen, pudset. Facaden ud mod vejen havde fire vinduer, to på hver side af hoveddøren, der var placeret i midten af facaden. Kælderen gjorde det nødvendigt med en trappe op til hoveddøren, der var høj tagrejsning beklædt med røde tegl. Det var sådan hun ville have, at det skulle se ud.

Vi, der flyttede ind var Nora, 40 år gammel, Alfred, 51 år gammel, og deres fælles to børn på tre et halvt år og næsten fem år. Ind i mellem boede Noras søn på 18 år der også.

Huset var ikke overdådigt i størrelse, men det gjorde sig til. Naboer og genboer brød sig ikke om huset, der sådan skilte sig ud og kunne virke pralende. Det blev ikke bedre af, at Nora og Alfred kort efter at være flyttet ind, købte deres første bil, en Morris 8, lidt gammeldags i faconen og nok derfor udskiftet så snart der var råd til det med en dollargrinlignende Opel Olympia. Alfred havde med nød og næppe fået sit kørekort. Nora var ikke tryk ved hans kørsel og ønskede også selv at kunne køre, så hun bestod en køreprøve uden problemer. Naboen var et ægtepar med et par børn. Det var pæne og ordentlige mennesker, han var lærer og hun hjemmegående. De havde motorcykel med sidevogn og en lav motorcykelgarage. Vores bil stod i indbygget garage i husets kælder. Naboerne havde Nora Og Alfred ikke noget med at gøre.

Trappen op til hoveddøren var bred for neden og smalnede til opad mod døren, med et jerngelænder på begge sider. Om vinteren kunne trappen godt være glat og usikker at gå på, så gelænderet var til stor hjælp. Når man kom ind i huset stod man i en entré, måske kaldte hun den for en hall, på højre side med en svungen trappe op til tagetagen, der ikke var i brug. Entreen førte videre, forbi nedgangen til kælderen, og stødte ind i en tværgående gang midt i huset. Gik man til højre var der tre værelser og et smukt, moderne og veludstyret badeværelse. Gik man til venstre kom man til køkkenet, spisestuen og dagligstuen. Spisestuen havde karnap ud mod vejen med blyindfattede vinduer. I stuen var der en åben pejs og udgang til en stor terrasse omkranset af en taljehøj beskyttende mur, som var forhøjet med råglas hele vejen rundt. Huset sendte signal om rigdom. Måske ikke den store rigdom, men nok til at vise, at Nora var ved at gøre sin ambition om at være noget andet end fattiglem til virkelighed. Møblerne blev købt nye til huset. Det var tunge egetræsmøbler i det, man kaldte den gamle stil, stive og ikke særligt behagelige at sidde i, med udskæringer i træværket og mange af dem med upolstrede sæder. Sofaen, en lænestol og spisebordsstolene var betrukket med kraftigt grønt stof. Bagved huset var der en have anlagt af en havearkitekt. Bagerst med en pergola, der om sommeren var dækket af duftende roser og andre slyngplanter. Der var et lille havebassin og store gamle frugttræer fordelt ud på græsplænen.

Børneværelset var indrettet med køjeseng og et lille barnebord, et par stole og en reol til legetøj. Det var vel sådan et børneværelse i et arbejderhjem så ud. Det lagde Nora vist ikke mærke til, men jeg er sikker på at hvis hun havde forstået det ville det ikke have passet hende. Hendes børneværelse skulle ikke ligne noget fra et

arbejderhjem. Nora var på vej i en social opstigen, der skulle springe arbejdernes sociale lag over. Hun stilede højere.

Møblerne i stuen og i spisestuen var købt til de rum. De var hverken den slags møbler Alfred var fortrolig med eller af den slags, som Nora havde haft i sine tidligere hjem. Alfred var til tunge klassiske møbler med overpolstrede sofa, lænestol og blankpolerede borde og reoler. Nora ville have noget, der i hendes øjne lignede bondealmuens møbler. Det fik hun, ikke i originale møbler, men fra møbelforretningen med navnet 'I den gamle stil'. Det var for så vidt gode solide møbler, men ikke nogle der bød sig til, til at slænge sig, uden at der på nogen måde blev løftet en finger hvis børnene forsøgte på det. De måtte bruges, men var ikke rigtigt behagelige at bruge, hverken for voksne eller børn. "Skal vi ikke tænde op i pejsen og have det lidt hyggeligt med børnene inden de skal i seng i aften?" spurgte Alfred nogle gange. "Forstår du ikke eller har du ikke respekt for, at jeg har haft en travl dag. Jeg har ikke kræfter til at sidde og hygge". Det skete sjældent, at Nora var humør til det. Nogle stor brændestabel var der ikke i haven, men der var jo også centralvarme med et koksfyur i kælderen, som Alfred betjente, ikke uden, at han viste en vis stolthed over at svinge den store skovl med koks fra bunken i hjørnet til lugen på fyret, der sad i godt en meters højde. Man kunne se flammerne mens lågen var åben.

Køkkenet var ikke stort men rummeligt og der spiste vi normalt. Nora lavede maden. Alfred vidste ikke hvordan man laver mad. Det var ikke sådan, at Nora kunne lide at lave mad. Hun anså det som en ærgerlig pligt og tidsspild, og det lod hun os ofte forstå, mens hun lavede maden. Kærlighed til mad besad hun heller ikke. Det skete dog alligevel nogle gange, at kunne blive helt hyggeligt og trygt at være i køkkenet, mens hun lavede mad og mens vi spiste. Det var de samme almindelige retter, som blev spist i de andre huse på vejen, som vi fik. Ofte var det kogt torsk med kartofler og fiskesennepssovs. Alfred kunne blive virke salig af nydelse når han inden maden var helt færdig fik torskens hoved og satte sig til at suge kød ud fra kæberne og saften fra øjnene. Det er vist de eneste gange hvor han har vist lidenskab. Næste dag blev resterne, altså torsken, kartoflerne og sovsen blandet sammen i en gryde og varmet op. Plukfisk hed den ret. Det kunne Alfred godt klare, så Nora ikke behøvede at spilde sin tid i køkkenet. Vi spiste næste altid to retter. Først sagesuppe, hyldebærsuppe eller maizenagrød, fløjlsgrød som det blev kaldt, var de hyppige forretter. Frikadeller, karbonader og benløse fugle var de almindelige kødretter, udover torsk husker jeg dampet rødspætte og stegte sild.

Mens køkkenet var et overvejende rart sted var husets midtergang ikke tryk. Den var ladet med angst.

Der hvor entre og gang mødte hinanden stod der et gammelt udskåret skab på høje ben så overpladen kunne fungere som en afsætningsplads. Det var købt hos en antikhandler i Jylland og stod placeret, så man straks så det når man trådte ind af hoveddøren. Det gjorde sig til. I skabets overplade var der det sidste år, vi boede i huset et hak, ganske kort, men synligt.

Det var ikke sjældent, at Nora og Alfred skændtes højlydt i den tværgående korridor, og at skænderiet endte med, at Nora i vrede gik ned til soveværelset og låste sig inde eller var tavs og afvisende over for os alle i timevis. Alfred vidste ikke hvad han skulle stille op når hun havde låst sig inde. Han var ikke god til følelser i det hele taget, og slet ikke i sådanne situationer. Resten af dagen, eller nogle gange i flere dage, herskede der en gennemtrængende og kold tavshed i huset. Han var heller ikke god til at trøste. For det meste var Noras sammenbrud bare ubehagelige for os, men ellers stilfærdige. Men ikke altid og slet ikke denne gang. Hun havde opholdt sig låst inde i soveværelset i nogle timer. Alfred havde været henne og banke på for at høre om hun ville spise med. Han havde bakset noget sammen af rester. Vi tre stod i korridoren ved køkkenet da Nora kommer ud fra soveværelset med en køkkenkniv i hånden, højt hævet som til kamp. Hun råber til Alfred, der holder om os børn ”jeg slår jer ihjel, jeg dræber jer alle tre” mens hun bevæger sig frem mod ham. Da hun kommer til skabet hugger hun kniven ned i det og går grædende tilbage til soveværelset.

Det er den eneste gang det er gået så vidt. Men skænderierne var der nok af. ”Du må sige undskyld” forlangte hun af Alfred efter disse episoder. Han forstod ikke hvad han skulle undskylde ”men det er da dig der skal undskylde” havde han én gang forsøgt sig med. Det mente Nora ikke, ”husk på hvor svært jeg har haft det som barn” var hendes svar. Heller ikke sine børn følte hun trang til at vise særlig omsorg efter sådanne skænderier, som hun ikke forsøgte at skjule for børnene.

I Noras notater skriver hun om den tid hvor hun låste sig inde i soveværelset, men ikke, som jeg husker den, som særlig dramatisk,

– Jeg var forfærdelig træt af Alfred. Han var venligheden selv, men også så underdanig. Det irriterede mig grænseløst. Jeg kunne nogle gange ikke holde ud at se på ham. Jeg lå bagefter skænderierne og fantaserede om at slippe af med ham, men han klæbede og gjorde det svært for mig at holde ud at være i vores hjem. Jeg kunne have slået ham ihjel. –

Det falder næste aldrig os børn ind at tale om det svære i tiden i villaen. Men da jeg var begyndte at skrive disse optegnelser om Nora og Alfreds ægteskab, spurgte jeg min lillebror om hvad han huskede om den tid. "Kan du huske hvordan de evigt og altid skændtes" spurgte jeg. "De skændtes da aldrig" svarede han. Jeg kan ikke huske forkert. Jeg kan ikke have opdigtet en stribe af skænderier. Han holdt på sit. Han må have glemt det.

Det er en søndagsmorgen i sensommeren 1951, mens vi sidder ved morgenmaden, at Nora siger "jeg synes, vi bruger vores bil alt for lidt. Nogle småture som den vi har planlagt i dag er ikke nok. Vi har begge to kørekort, så skal vi ikke planlægge en lang tur".

Alfred har et gammelt nålestribet jakkesæt på, skjorten er ikke knappet i halsen. Han nyder den fredelige morgen. Nora er lidt mere elegant i sin vissengrønne kjole, der sidder ind til overkroppen men er vid nedadtil med et lille skørt, et skød kalder hun det, fra taljen og en smule ned over den egentlige nederdel. Rundstykkerne og mælken er blevet sat udenfor vores hoveddør af ismejeriets bud før vi var stået op. "Hvis du kan holde fri fra arbejdet, kunne vi køre til Jylland. En lille uge, måske" fortsætter hun, "jeg kan godt holde fri". Alfred er som sædvanlig bekymret for det nye projekt, men beslutter sig for en gang skyld for at tage en hurtig beslutning. "Det er en god idé, men det er en lang tur, og med børnene på bagsædet. De vil kede sig". Vi jubler, og lover at sidde stille og ikke hele tiden spørge om vi ikke snart er fremme. Stemningen i spisestuen er den formiddag rar, og sjælden venlig mellem Nora og Alfred. Om to uger skal vi kører afsted over Sjælland, med færgen over Storebælt til Fyn og derefter over broen til Jylland. "Jeg vil foreslå, at vi kører til Sønderborg, det kan nok lade sig gøre på en dag, hvis vi starter tidligt. Jeg vil gerne se Sønderborg Slot igen", siger Alfred "vi har råd til at bo på hotel et par dage". Nora er enig. "Og skulle vi så ikke bagefter kører til Århus og være et par dage hos din søster og hendes mand" fortsætter Alfred ivrigt "jeg tror at de godt kan lide at have os på besøg, og jeg kan godt lide at være sammen med dem", slutter han. "Og så synes jeg", Nora er blevet grebet den gode stemning og blev ivrig "at vi en af dagene skal køre over til Thyholm og besøge mine kusiner, du ved Metha og Ane. Kan vi ikke det, tror du?" Der er en ivrig snakken mellem dem hele formiddagen. Der skal ske noget, Nora og Alfred lægger planer sammen, stemningen er lidt hektisk, som når man glæder sig til noget og bliver varm og næsten kærlig. Børnene ligger på gulvet og leger med deres teknobiler. Vi nyder deres venlige diskussioner.

Lørdag morgen to uger senere, klokken syv om morgenen, er der klar til afgang. Den gamle Morris 8, der er bygget ligesom de gamle Ford'er, men noget blødere i linjerne har ingen bagagerum. Cykelsmeden nede på hjørnet har sat et stativ bag på bilen og fastgjort en kasse, en kiste hedder det vel, til stativet. Her er vores bagage placeret. Køreturen til Sønderborg tager 12 timer, ad landeveje, gennem købstædernes hande­lsgader med pauser på et par kroer undervejs. Nora kører på de strækninger, hvor det kræver lidt mere kørefærdighed, Alfred som let bliver nervøs og usikker kører på de nemme strækninger. Mirakuløst skændes de ikke på hele turen.

Vi bliver hos familien i Århus i fire dage. Her spiser man varm mad til frokost og smørrebrød til aften. Det kan Alfred godt lide, Nora synes det er noget rod, at hendes søster skal bruge formiddagen på at tilberede to retter, varm mad og en suppe til forret eller en dessert, og så stå klar med madden præcis kl. 12, når hendes mand punktligt komme hjem til middag. "Her er rart at være, tingene går sin rolige gang og alting foregår som efter et klokkeværk" siger Alfred en af aftenerne, da de er ved at gå i seng. "Jeg er glad for at være på besøg herovre, men lige det med mad til tiden, dag ind og dag ud, irriterer mig forfærdeligt" siger Nora og fortsætter "og så er her så pænt med de dyre gamle bondemøbler, fine malerier på væggene spisestel og alt det der. Stille og pænt og kedeligt".

Det var sådan hun sagde den aften. Men hun skrev, formentlig nogle uger senere, noget uddybende i sin kladdebog,

- Jeg kunne ikke falde i søvn efter den diskussion jeg havde med Alfred ovre hos min søster i Århus. Jeg kan lige så godt være ærlig her, jeg misunder min søster. Hun har fået alt det, jeg så gerne ville have. Den bliver ved med at ride mig som en mare, den skinsyge. Jeg tror, at det begyndte dengang mor sendte mig over til sine forældre i Jylland. "Du er en vanskelig pige, du er så følsom, at du altid græder, når noget går dig imod. Du ødelægger alting for os andre, når vi skal have det lidt rart", sagde min mor. Jeg blev sent væk, og alle de andre blev hjemme hos mor. Jeg tror ikke at mor holdt af mig -.

Senere, når Nora talte om sin tid som barn i Jylland var der ingen tvivl om, at hun var meget bitter over det hun blev udsat for, men det blev oftest fortalt som en misundelse i forhold til børnene fra de store gårde "jeg hadede de børn, de så ned på mig". Og så fortsatte hun med, at de fleste af dem efter årene i landsbyskolen kom i skole inden i Skive eller de kom på højskole, hvad hun også gerne ville have været, "men det havde vi ikke penge til at jeg kunne, og jeg var jo også bare fattigbarnet".

Da hun vendte tilbage til København som voksen, havde hendes søskende, fem piger og en dreng kærestes, ordentlige fyre og til broren en sød kvinde. Hun var vred på

dem og ville også finde en kæreste. Og så blev det en dagdriver, der også snart blev invalideret af sygdom. "Det er forfulgt mig hele livet, at være udenfor, en taber. Det bliver aldrig anderledes" sagde hun hver gang hun fortalte om sin barndom og ungdom. Og det gjorde hun ofte. Hun kunne ikke slippe det og det vil vist ikke være forkert at jeg ofte tænkte, at hun med det havde skabt sig en identitet som én, der havde særlig ret til at blive taget hensyn til uanset hvordan hun opførte sig.

Onsdagen efter, på turens femte dag, lige efter morgenmaden kørte Nora og Alfred og vi to børn på en endagstur fra Århus til Hvidbjerg og Jegindø på Thyholm og på hjemturen var der endnu en at besøge, en gammel veninde, som havde tjent sammen med Nora på en stor gård, en hedegård, nede mellem Holstebro og Herning i nærheden af Aulum. Hun boede nu i Struer. Vi skulle være tilbage i Århus om aftenen. Da vi hen ad eftermiddagen kørte fra Struer havde vi en stor madpakke med, som veninden havde smurt til os. "Vi holder en kørepause og sidder i en grøftekant og spise maden" siger Nora og takker veninden, "det kan blive sjovt og også hyggeligt, ikke børn" siger Alfred. Det blev det også.

Nora kører og da vi en times tid senere stopper på en stille landevej med vid udsigt over markerne er der også en grøftekant. Nora peger og siger "kan I, se der går en bondemand henne ved skoven med sin hest og pløjer. Det er som i gamle dage oppe hos bedstemor" og lidt efter "jeg har brug for at sidde lidt fredeligt og se på markerne, så vil du tage dig af maden". Alfred sidder ved det bilvindue, der vendte ind mod grøften. Lars og jeg er stået ud, og går rundt og finder småsten og pæne blomster som vi bruger til at købe en mad, som Alfred, når han har modtaget betalingen rækker ud til os gennem vinduet. Holder Nora og Alfred hinanden lidt i hånden? Jeg ved det ikke, men jeg tror det. Jeg følte det som at den fred og stilhed som var i naturen og plovmanden med sit rolige tempo krøb ind i bilen og ramte Nora.

Alfred læste ikke så meget, men de købte ind i mellem bøger, Det var Noras bøger, i hvert fald tog hun dem med, da hun år senere flyttede fra Alfred, og hun må have læst i dem. Bøgerne er min arv fra Nora og de står i min reol sammen med de mange bøger, jeg siden har anskaffet mig. Der er Noras notater og hendes understregninger her og der i hendes bøger. Det er bøger om teater og bøger med tidens skuespil hun købte. Og så ejede hun også et eksemplar af Goethes Faust og en bog af den ultraliberale Ayn Rand. Hun holdt også litterære tidsskrifter. Mange år senere fortalte hun, at hun så gerne ville have skrevet noget, et skuespil eller en roman. "Og ved du hvad", sagde hun til mig "jeg gav mig ikke tid til det dengang og nu kan jeg ikke samle mig om det". I et af kladdehæfterne er hun begyndt på et kammerspil, det er det hun

kalder det, - Et kammerspil: 'Svigtet'. Mor (Grethe) og voksen datter (Marie) sidder i en stue. Fattigdommen er tydelig at se i møbler og tøj. De er alene i stuen ved begyndelsen, men senere kommer en anden datter og morbroren. Det er de fire, der udgør personerne.

Marie: "Du har jo aldrig holdt af mig"

Grethe: Det må du ikke sige, for det har jeg, det har jeg. Men det var så svært at have overskud til dig og din søster når pengene aldrig rakte".

Marie: -

Så er Nora ikke nået længere med det.

Nora var individualist. Hun tjente sine penge som selvstændig og havde aldrig siden hun som ung var tjenestepige i Jylland været ansat noget sted. De bøger hun læste handlede om den enkeltes kamp for sin selvstændighed. Hun kæmpede Fausts kamp for at nå sine mål, men hvor hans kamp rettede sig mod indsigt og viden handlede hendes sig om at komme væk fra økonomisk fattigdom og sikre sig et liv i økonomisk velstand. Dog, jeg er vist ved at gøre hende uret tænker jeg. Jeg har trukket to bøger ud af min reol, som må have stået i huset på Astrupvej. Det er H. C. Branner 'Søskende' og Tennessee Williams 'Den tatoverede Rose'. Tilhører Nora har hun skrevet i begge bøger. Udover tidsskriftet 'Perspektiv' holdt Nora også tidsskriftet 'Heretica'. I et eksemplar af Heretica, det er i nr. 3 af 6. årgang fra 1953, har Nora understreget indledningen i Tage Skou-Hansens novelle 'Kjeld'. Der står: "Det er nat og det stormer. Der er ikke et lys at skimte udenfor, ingen maane, ingen stjerner, og blæsten jager ubundet gennem de spinkle træer i alléen, som vilde den flygte fra sig selv". På modsatte side, der er halvtom har hun skrevet "Som Faust, jeg er alene, jeg må udstå de kampe, der skal til. Jeg har indgået en aftale, jeg må betale prisen".

"Hvad er det for en skyld Nora bærer på?" tænker jeg "er det hendes ærgerrighed? er det også blevet en del af arven efter hende?".

Nora glemte aldrig hvad læreren i landsbyskolen i Ramsing havde sagt til hende om, at hun havde gode evner og burde udvikle dem. Han sagde det til pigen Nora, der som fattiglem måtte tage til takke med en plads nede bagved. Senere i livet drømte hun om at udfolde sine evner som intellektuel og forfatter, men noget holdt hende tilbage. Hun valgte, eller det faldt hende lettere og måske sikrere, at bruge sine evner på at blive velhavende. Men hvad enten hun havde valgt det ene eller det andet, følte hun sig alene, og ville også være alene i kampen for en bedre tilværelse. Ægtefælle og børn gav hende en følelse af at høre til sammen med andre, men var også en hindring.

Nora slap aldrig følelsen af personligt at have været udsat for uretfærdighed, og hun talte ofte om det. Anden form for uretfærdighed interesserede hende ikke.

Der blev aldrig diskuteret politiske, kulturelle eller åndelige emner i hjemmet. Hverken ved spisebordet eller ved aftenkaffen. De læste bøger, men talte ikke om det. Radioen var ofte tændt om aftenen mens Nora stoppede strømper. De fulgte med i, hvad der skete i verden og herhjemme. Vi hørte om Koreakrigen og hospitalsskibet Jutlandia, og de hørte om Marshallhjælpen, som kom til at indgå i de planer, Nora lagde for den produktionsvirksomhed hun grundlagde i villaens kælder. Men de talte ikke om det sammen, der i stuen om aftenen. Ind i mellem talte de om de afsavn de havde oplevet under krigen, men det lød som om de havde oplevet det fra hver deres verden. For Alfred havde det betydet lidt indskrænkninger i dagligdagen. For Nora havde det betydet svære afsavn, men det havde gjort at hun havde lært sig at drive forretning. Hun syede dametøj og var blevet god til at finde grossister, der lå inde med nye stoffer trods importbegrænsninger. Men lige så ofte havde hun vendte kundernes egne slidte kjoler og syet cottoncoats af gamle lagner. De gik ikke i kirke. Der blev aldrig talt om kristendom og om troen. Det var ikke en del af deres liv.

Der var ikke andet mellem dem end hverdagens praktiske opgaver og så uenighederne. Jeg hverken kan eller vil slippe tanken om, at de hver især var underlagt deres slægtleds livsform og hver især gav de noget af det videre til de næste slægtled.

Alfred talte med en lav og klar stemme, med et lidt gammeldags sprog. Det var sjældent han småsludrede og endnu mere sjældent at han løftede stemmen. Sådan var det dengang vi boede sammen hele familien i huset på Astrupvej og sådan var det også da jeg boede med ham alene fra jeg var 13 år gammel til hans død ni år senere. I de ni år, hvor han var skadet på hjernen efter en blodprop, og efter at Nora havde forladt ham og taget Lars med til sin nye mand på Ringkøbingegnen i Vestjylland og et samfund styret af Indre Mission. Vi, Alfred og jeg, har selvfølgelig talt sammen i de 22 år, der gik fra jeg blev født til han døde. Vi boede under samme tag i alle disse år. Men jeg er i det store og hele uvidende om hvad han tænkte og mente. Han var en stille mand og en indelukket mand. Men sådan har han ikke altid været.

Alfreds far hed Hans Ernst Christian og var født i 1863 og hans mor var Berthe Christine Marie, som var født 1865. De var dansksindede holstenere, ud af en embedsmands- og skibsførerlægt, så de valgte at flytte fra havnebyen Heiligehafen i det østlige Holsten til København en gang i 1880'erne. Alfred var det ene af seks børn,

og født i København i 1897. Sådan fortalte Alfred sin slægtshistorie. Familiens dagligsprog skiftede mellem tysk og dansk. Alfred blev sat i tysk skole. Siden blev han regnskabsuddannet i et stormagasin og senere lagerchef i et større firma, der producerede og engrossolgte dameundertøj. "Det synes jeg var en stilling som virkelig passede til mig" har jeg hørt ham sige flere gange.

Mens Alfreds søskende flyttede hjemmefra blev han boende hjemme hos forældrene, og alene med moderen efter faderens død i 1924 indtil han 20 år senere mødte Nora og giftede sig med hende. Han fortalte aldrig om hvorfor han blev boende hjemme og ingen af os har nogensinde spurgt ham. Var det af ungdommelig mangel på interesse eller var det fordi han virkede uvillig til at tale om sit liv og sine følelser. Det har mine tanker i de sidste år ofte kredset om, men jeg har følt det som noget skrøbeligt at forsøge at få svar på, så det var med nogen ængstelse at jeg fik spurgt Lars om det, "hvad ved vi om fars liv som voksen udover hans arbejdsliv", spurgt jeg. Hans svar kommer helt bag på mig: "Har jeg en far?". Jeg var lige ved at fortryde, at jeg havde spurgt. Rippede jeg op i noget? Jeg valgte at holde styr på rammerne "det har du da, den samme som mig", og fortsatte alligevel "hvorfor siger du sådan". Lars sagde at han ikke kunne huske Alfred. "Han var der ikke".

Det er jo rigtigt. Alfred fik ikke lov til at være der og han havde ikke modet til at kæmpe for at være der. Han havde det ikke i sig.

Men sådan havde det ikke altid været. Alfred havde levet, og levet et udadvendt og godt liv, mens han boede hjemme og før han mødte Nora. En del har han fortalt om i bidder her og der. Han har aldrig fortalt om forhold til kvinder endsige om seksuelle aktiviteter, men hvem fortæller også om det til sine børn? "Du må have haft kærlighedsaffærer" kan jeg råbe til ham nu uden at få et svar, naturligvis. Det kunne han godt, også uden at tabe ansigt, have fortalt om. Men, nej det er ukendt land for mig.

"Jeg var inde og se Josephine Baker optræde i bananskørt" var en af de oplevelser fra Alfreds liv som ung mand i København, som han gerne fortalte om. Det var da Josephine Baker i 1928 optrådte i Dagmarteatret, at den da 31 årige Alfred havde fået skaffet sig en billet til den skandaleombruste forestilling, hvor hun optrådte med bar overkrop og med et diminutivt skørt af bananer, og vist uden noget neden under bananskørtet. Han har lyttet til hendes sensuelle sang 'J'ai deux amours – mon pays et Paris'. Han har ikke alene haft penge til at købe en billet til forestillingen, men også gjort sig anstrengelser for at få fat i en billet til den hurtigt udsolgte forestilling. "Var det en del af hans livsstil dengang?", "havde han venner han gik ud med?". Sådan må

jeg nu spørge mig selv, og "det tror jeg han havde, men hvorfor talte han aldrig om det?".

Han har fundet sin fornøjelse i, som en moderne ungarl af borgerskabet, at gå i byen og lytte til sådan noget som pianisten Leo Mathisen og hans jazzorkester, og ikke bare at lytte til, men også at han swingede med på dansegulvet til 'Take it easy, boy, boy', da den blev lanceret i 1940. Men jeg kan ikke forestille mig andet end han har holdt på formerne i dagslyset og kun en gang i mellem på en sen aften har været løssluppen. Han har været meget opmærksom på ikke at skeje for meget ud. Alfred har været en pæn, ikke-provokerende midaldrende levemand, med et godt arbejde og en mor, der tog sig af ham derhjemme. En behagelig tilværelse, uforpligtende og måske, vil jeg da håbe, med forskellige kortvarige uforpligtende kvindebekendtskaber.

Det må forblive mine gætterier. Men jeg kan finde enkelte spor i det han fysisk har efterladt sig.

Der er en lille tekst, en sang, som han har skrevet til min barnedåb d. 18. februar 1945 med titlen 'Et Hjertesuk fra Faderen'. Sjette strofe udgøres af disse fire verslinjer: 'Forleden besøgte os Storken / En helt ny Fornemmelse / Den vækkede mig midt i min Snorken / En væm'lig Fornemmelse'. I sidste strofe gør Alfred sig nogle betragtninger over ægteskabet. De to første linjer lyder: 'En Ægtemands Liv er en Plage / En væm'lig Fornemmelse'. Ret skal være ret, Alfred trækker senere lidt i land og det er nok en sang, der skulle gøre sig som humoristisk.

Nora havde været gift tidligere og havde en søn med ind i ægteskabet med Alfred. Jørgens far, Richard, var død få år tidligere, og Alfred havde uden betænkeligheder adopterede Jørgen, samtidig med at han giftede sig med Nora. På et gruppebillede af familien taget ved min dåb sidder jeg forrest på skødet af Jørgen, der da er 14 år gammel, med Alfreds mor og alle hans søskende med ægtefæller rundt om os, og så Noras mor, Bodil sidder i en dyb stol og Nora læner sig ind over stolens ryglæn. Ingen af Noras fem søskende er der.

Hvordan skal jeg forstå sangen og fotografiet når de aldrig sammen fortalte om deres liv sammen, dengang i deres første år som ægtefæller? Var Alfred forelsket i Nora. Elskede mine forældre hinanden. Kunne de forstå hinanden og ønskede de sig det samme i deres fremtidige samliv, dengang de lige var blevet gift og fik deres første barn? Havde de overhovedet muligheden for at forenes som et par og gøre sig fri af deres tidligere liv og de karaktertræk det havde lagt i deres personlighed?

Et fotografi fra omkring den tid, de lige havde mødt hinanden viser dem foran Kronborg. De står ved siden af hinanden men ikke tæt. Alfred ser kærligt på Nora.

Nora har blikket rettet skråt forbi ham og ud mod horisonten. Jeg tror, at han må have været forelsket i hende, men hun ikke i ham.

Jeg går i stå her og må lige tænke mig om. Kan jeg bruge fotografier af Alfred og af Nora til andet end at se et tilfældigt øjebliksbillede fra deres liv? Måske ikke en gang et helt tilfældigt billede, men ét hvor de fremstiller sig som den de gerne vil ses som og ikke som de er. Lader jeg mig narre? Mere endnu, kan jeg bruge det, jeg kan huske fra den lille dreng, som jeg var engang, til at forstå dem? Jeg kan ikke svare på det, men vælger, at tro på det jeg, ser og det jeg husker. Netop tro på det og ikke vide det. Jeg har mere brug for at tro end for at vide. Vide noget, som jeg måske ikke vil kunne holde ud at vide.

Jeg har to fotoalbum med fotografier fra Alfreds liv fra før han mødte Nora. Jeg ser på dem med mellemrum, oftere og oftere jo ældre jeg bliver.

Jeg har passet på en større samling fotografier fra Alfreds liv fra dengang før Nora, hvor han viser sig frem iført smart og moderigtigt tøj, ikke overdreven iøjefaldende og uden at det skejer ud. Det er klassisk tøj af god kvalitet ser det ud som, måske skræddersyet. Han er elegant og jeg vil godt vove at holde fast i de forestillinger jeg har af ham og som jeg holder af, som noget henad en 20'ernes og 30'ernes københavnsk levemand. Alfred har, i pænt jakkesæt, med slips, blød hat og pyntestok, været på ferierejser rundt i Danmark viser en serie billeder. Han rejste sammen med sin mor. Jeg ser ham spadserer hen af en gade med sin mor, hun i lang frakke med en ræv over skulderen og selvfølgelig hat. Jeg ser ham og hende sammen læne sig let ud af det halvt åbne vindue i en 'Ikke rygere' togvogn og jeg ser ham og hende stå foran et stråttækt landsbyhus, hun klædt i det samme tøj, mens han nu viser sig afslappet i et mere landligt jakkesæt med plusfours, uden hat og stok.

Det sidste han gennem fotografierne fortæller mig er hvordan den arbejdende Alfred ser ud. Jeg ser ham hjemme, hvor han sidder bag et blankpoleret skrivebord med skriveunderlag, en orkide og nogle skriveredskaber på bordet. Han er formelt klædt på i mørkt jakkesæt og med afdæmpet mørkt slips, og han ser direkte på fotografen. Bag ham er der oliemalerier på væggen. Alfreds blik er ikke fast, men blidt og lidt vigende. Et enkelt fotografi viser ham bag skrivebordet på sin arbejdsplads, med samme blide usikkerhed. Han er iklædt kittel, som nok er brunlig.

Fra de fem år i huset på Astrupvej husker jeg tre episoder hvor jeg er tæt på min far. Men heller ikke i dem husker jeg hans ord og stemme. Vi har været nede på Frederikssundsvej, et par hundrede meter fra huset for at købe juletræ. Alfred går

forrest og bærer den tunge ende af træet. Jeg er begyndt i skole et halvt år tidligere og mens jeg bærer den lette ende forsøger jeg at forklare ham hvordan man siger bogstavet R. Hans tanker er et andet sted, fornemmer jeg. I 1953 står jeg med Alfred i hånden på Brønshøj Torv og ser på filmoptagelserne af sangen 'Der kommer altid en sporvogn og en pige til' med Dirch Passer og Ove Sprogø. Hvad talte vi om, min far og jeg. Jeg husker ikke hvis der er blevet talt. Vi deler hverken oplevelsen eller vores tanker. En dag efter et voldsom skænderi mellem Nora og Alfred tager han mig med i Bella Bio, der lå ved Brønshøj Torv for at se tegnefilm med Søren Spætte. Jeg skulle tisse, det skulle jeg altid når jeg blev nervøs, men turde ikke sige noget. Det gjorde han heller ikke, men han tog mig i hånden og gik hurtigt hjemad.

Jeg husker min far som en venlig og kærlig mand uden særlige ambitioner, som havde det svært med at vise følelser og som var bedst til at klare sig som enlig hjemme hos sin mor.

Hvis han har haft en forestilling om, at det behagelige liv kunne fortsætte i ægteskabet med Nora, har han taget så grueligt fejl. For Alfred blev det ægteskab alt for meget. Nora kunne modsat ikke få nok. Ingen af dem kunne være lykkelig i det ægteskab. De rev sig på hinanden og sårede hinanden. For Alfreds vedkommende lægede sårene aldrig. Sårene er den arv, han har givet videre.

Alfred og Nora flyttede, da de blev gift, ind i en fireværelses lejlighed på første sal på Gl. Kongevej på Frederiksberg. Her blev jeg født. Hans indtægt var ikke stor, men tilstrækkelig til, at han kunne have forsørget familien og levet et roligt liv. Det var jo det han ønskede sig, men det rakte ikke til for Nora, hun ville noget mere, så kort efter flyttede vi i hus i Lillerød og igen kort efter til et lille hus i Husum, før vi flyttede til huset på Astrupvej, mit barndomshjem. Nora valgte og Alfred fulgte med.

Året før vi flyttede ind i huset, det forår, hvor jeg var blevet fire år nogle måneder før, overhørte jeg og husker en samtale mellem Alfred og Poul, som en af Noras søstre var gift med. Vi boede i det lille hus i Husum med have. Nora og Alfred havde et par dage før skrevet under på købskontrakten på den grund på Astrupvej hvor huset skulle bygges. Det var en dag med sol og mildt vejr, så de voksne havde spist frokost i haven. Nora havde lavet en flæskesteg med kartofler og brun sovs. Det var ikke almindeligt, at Nora serverede varm mad midt på dagen. Tværtimod, det hørte til i hendes ungdom ovre Jylland og det var noget hun talte om med foragt. Hun var flov over den del af hendes liv. Hun ville ikke virke bondsk. Men den dag lavede hun varm mad til frokosten. Poul var smed på B&W, og han var nok, som B&W-smedene flest, været socialist, vist endda kommunist, "han skal ikke have smørrebrød her midt på

dagen sådan som han plejer og ønsker det, han skal ærgres" siger hun til Alfred, da han til sin overraskelse ser hvad hun laver til frokosten". Efter maden går Poul til ideologisk angreb på Alfred "du er da ikke så tosset, at du har ladet hende bestemme, at I købte den grund?" siger han. Alfred virker urolig og slår ud med hænderne "tja, hvad skulle jeg ellers have gjort". "Den grund vil falde i værdi inden vi får os set om, og så må I gå fra hus og hjem med en stor gæld. Man skal ikke eje noget" fortsætter Poul og slutter med "er du fra forstanden?". Det er det sidste jeg hører eller husker, at jeg hører af samtalen. Jeg sidder som sædvanligt for mig selv i den del af haven, hvor vores tørrestativ står. Jeg sidder på min trehjulede cykel. Jeg bliver ked af, at Alfred, min far, blive skældt ud og kaldt dum og tosset. Jeg bliver også bange for, at vi ikke vil have noget hus at bo i, men det er jeg bliver mest ked af er ordet tosset "hvad er det mon?" tænker jeg. Jeg tør ikke spørge om aftenen da jeg bliver lagt i seng. Jeg er bange for at det er noget meget dårligt, noget uhyggeligt. Jeg kan ikke falde i søvn.

Det var et betydeligt projekt Nora kastede sig ud i, og som Alfred kun med bange anelser fulgte med til. Lars var blevet født et par år før. Nora havde travlt med at sy for private og Alfred var på arbejde hele dagen og den halve lørdag, 45 timer om ugen. Nu var det på ingen måde Noras hensigt, at hverken hun selv eller han skulle så meget som slå et enkelt søm i deres nye hus. Det skulle ikke være et selvbyggerhus som mange af de andre huse på vejen. Her skulle hun, og Alfred, regere over en arkitekt og via ham murere, tømre, snedker, kloakmester, blikkenslager, elektriker og arbejdsmænd. Der skulle graves ud til kælder og der skulle bygges i røde mursten. Grunden huset skulle bygges på var ubebygget, bortset fra et lille skur, der havde tjent som et beskedent kolonihavehus for et ældre ægtepar. I haven havde græsset vokset sig højt mellem de mange gamle frugttræer. Nederst i haven var der en lille havedam med haletudser. Havearkitekt og gartner var også fundet og sat i gang med at skabe en kultiveret have.

Jeg elskede det sted fra den første gang jeg så det. Det er stadig i mit hjerte, stedet og huset, selvom det også var fyldt med smerte og savn af nærvær og kærlighed. Husets stueetage, med soveværelser, køkken og stuer var uden andet liv end rutinerne og skænderierne. Det var sjældent, at der var gæster og en voksenfest husker jeg kun én gang. Det var i øvrigt næste altid Noras familie der besøgte os. Det var ikke i huset, mit barndomshjem, der skete noget. Det var ikke her, at familien fandt sammen i munter snak. I hvert fald skete det så sjældent, at det ikke er blevet en del af min erindring om familielivet. Dog, en gang ville Nora lave en fest. Hun ville gøre noget for mig og var rundt i nabolaget for at invitere drenge på min alder til en

fødselsdagsfest for mig. Jeg var genert og følte mig ikke med i de almindelige drengelige og drengueudfordringer. Nogle af gæsterne kendte jeg ikke. Det var ubehageligt. Helt galt blev det da der dukkede en klovnetryllekunstner op, som hun havde hyret til at underholde os. Han ville selvfølgelig gøre mig til centrum for løjerne. Det var forfærdeligt og jeg var bange for ham.

Det var et hjem hvor vi ikke savnede noget hvad angår det materielle. I et par år havde vi barnepige, en ung pige på nok 16 - 17 år, fra landet. Hun havde ikke nogen mulighed for at tilføre noget følelsesmæssigt til os børn, men hun havde tid til at gå ture og lege med os og passe på os.

Nora brugte hele dagen og vist næsten alle ugens dage i kælderen. Her havde hun sin arbejdsplads og her kom der mennesker og her var der liv og snakken. Jeg var ikke altid velkommen i kælderen i hendes syrum. Hun havde travlt og det var fra hendes arbejde vores velstand kom.

Nora havde ikke evne eller overskud til medfølelse, når det ikke drejede sig om medfølelse med sig selv. Hun evnede ikke at føle sig ind i andre. Hun havde ikke sans for omsorg.

På et gruppebillede fra 1933 ser man Nora, hendes første mand, hendes mor, hendes søskende og nogle andre, i alt 25 personer. Der virker til at være ret løssluppet. En del er klædt ud i forskellige karnevalsudklædninger. Noras mand er sørøver. Nora er i almindeligt tøj. Måske læser jeg noget ind i personerne, noget i deres udtryk og måde at stå og sidde på. Men jeg kommer ikke uden om den kendsgerning, at de ser helt anderledes ud end personerne på gruppebilleder af Alfreds familie. De to familier tilhører hver deres klasse. Men det er også klart at Alfred føler sig hjemme i sin familie, Nora føler sig udenfor sin. Fotografiet er taget hjemme hos Noras mor. På bagsiden står der 'Karneval, Sofievej, 1933. Kongens foged kom næste morgen kl. 7.00 for at sætte os ud'.

Nora havde boet med Richard, som hun, når hun siden talte om ham, kaldte arbejdssky, og Jørgen, som var 2 år gammel i en etværelses kælderlejlighed i Korsgade på indre Nørrebro i 1932. Der var en lille gasovn til opvarmning i lejligheden, men, som hun har fortalt mange gange "vi havde ikke penge til at købe gasmønter og der var iskoldt den vinter". Richard, Noras mand gik på arbejde hver morgenen og kom hjem om aftenen, men havde aldrig løn med tilbage. Han skovlede sne for kommunen. "Jeg gik hen for at skælde arbejdsformanden ud" fortalte hun, men "så blev jeg klar over, at han aldrig havde været der". De blev sat ud og flyttede ind hos Noras mor, Bodil, hvor der i forvejen boede nogle andre af Noras yngre søskende. Lejligheden var større, bedre og dyrere end den Nora havde boet i. Men for dyr til

Bodil, der levede af at vaske for folk. "Mor tjente ikke nok til at blive boende" fortalte Nora "alle skulle spare, og ingen havde råd til at få vasket. Det var depressionens skyld". Efter at de havde boet der i nogle måneder blev Bodil også sat ud. Det var aftenen før udsættelsen, at familien besluttede at feste. Bodil flytter ind hos et af sine ældre børn. Richard bliver indskrevet på arbejdsanstalten på Sundholm. Nora bliver med sin søn anbragt på Sundholms kvindeafdeling. "Det var forfærdeligt og det var så ydmygende". Nora holdt meget af at fortælle denne historie. Det var en ubærlig historie at lytte til om fattigdom, men det virkede også som hun udnyttede den og fandt et alibi for at kunne forvente særlig hensyntagen fra os andre.

Men hendes følelse af og skam over at tilhøre den nederste klasse stak meget dybere. Nora har fortalt mig sin livshistorie så mange gange, at jeg kan lire den af i enten en lang eller en resumerende version uden længere at blive berørt af den. Det fortjener hendes historie ikke. Hun levede i yderste fattigdom indtil hun blev gravid med mig og blev gift med Alfred. Hendes fattigdom var ikke bare en almindelig fattigdom, som i så mange arbejderfamilier, men en pjalteproletariatets fattigdom forenet med svigt og fornedrelse og på den absolutte bund i samfundet, hvor hun følte, at der ingen vej var ud af elendigheden. Ingen håb. Kun foragt. Fra tidligt i sit liv havde hun med rette kunne føle sig udsat, svigtet og ydmyget.

Hun kom ud af fattigdommen. For en tid, men prisen blev høj for hende selv og for os andre i familien.

Nora var det sidste led i tre generationer af stærke kvinder, der livet igennem kæmpede mod fattigdom og alt det, der følger med ekstrem fattigdom. Nora, født 1909, hendes mor Bodil, født 1884 og hendes mormor Inger, født 1842. Alle tre var de gift med mænd, der var personlighedsmæssigt svagere end dem. Familien har sine rødder i Vestjylland, Bodil flyttede, sammen med så mange andre fattige fra Jylland til København i begyndelse af 1900-tallet i håb om bedre muligheder og bedre levekår.

Nora blev døbt i Skive kirke d. 24. marts 1909 fortæller den Fødsels- og dåbsattest, som vi fandt i Noras papirer efter hende død. Jeg undrer mig over, at hun er døbt i Skive. Hendes fortælling har altid været at hun er født i København og levet de første syv år af sit liv dér.

Som syvårig blev hun sendt til bedsteforældrene i Ramsing på Salling. Hun fortalte "det var fordi jeg var et vanskeligt barn. Jeg græd meget og var ofte ulykkelig". Hun boede hos bedsteforældrene til hun var 15 og var derefter ude at tjene, indtil hun som 21-årig vendte tilbage til København. "Jeg kom til Ramsing som en lille

københavnerpige med pagehår og et sært sprog, og jeg vendte tilbage til København som jøde med bondsk påklædning og et sært sprog" fortalte hun når hun skulle sikre sig medfølelse.

Nora var én af de mange naive unge uden storbyerfaring , som drog til København i håb om en bedre tilværelse i storbyen. Der var langt fra Jeppe Aakjærs rolige landlighed til Poul Henningsens storbyenergi. "Jeg kom ind med 4-toget og var helt uforberedt" sagde hun mange gange i sine sidste år. Hun kunne godt lide at bruge denne floskel, som dengang i 30'erne og i årene frem var meget populær, og fortsatte "jeg var en stærk pige, men jeg vidste ikke hvad jeg ville i København. Jeg ville vel bare hjem til min mor og mine søskende".

Men det var turen, dengang hun var syv år, fra København til den anden ende af Danmark, til den lille landsby Ramsing, hun genfortalte når der var lejlighed til det. Det var hendes fortælling. "Jeg havde jo aldrig set dem, jeg viste ikke engang hvordan de så ud" fortalte hun. "Det var en bondemand i en hestevogn der mødte mig på banegården i Skive". Nora fortalt historien om sin togtur igen og igen "Jeg var træt efter den lange tur, fra tidlig morgen i København, hvor mor satte mig alene på toget. Hun havde skrevet en seddel med de steder jeg skulle skifte tog både ved færgerne og på mange stationer undervejs. Jeg var bange for, at jeg ikke huskede at stå af toget på de rigtige stationer, og især i Skive hvor jeg ikke skulle længere med tog, men havde fået at vide, at der ville være en mand der ventede på mig. Han skulle køre mig fra stationen hjem til mine bedsteforældre, så fra Langå, som var det sidste skift, stod jeg op resten af vejen ved togdøren".

Bedsteforældrene boede i sognets fattighus. Det lå nogle hundrede meter uden for landsbyen. Kun stuen og værelset havde trægulv, køkkenet havde lerstampet gulv. Toiletet var der ikke noget af, det foregik i et hjørne af baghaven. Inger og hendes mand var i 70'erne.

Da Nora havde været hos bedsteforældrene i nogle måneder tog bedstemor hende med til sognerådsformanden. Han var en af de store gårdejere, Nora havde set ham fordi hans gård havde jorde rundt om fattighuset og den lille have, der hørte til huset. "Du skal begynde i skolen, vi kan ikke bare lade dig gå herhjemme" havde bedstemor sagt aftenen før. Der var en ting mere bedstemor skulle have ordnet. De to gamle var ikke berettiget til aldersrente. Bedstefar var ikke værdigt trængende. Hvis ikke bedstemor holdt øje med ham drak han. Bedstemor skulle melde sig hver tredje måned for at de kunne modtage fattighjælp. Nu havde de også en mund mere at mætte, så hun håbede at Nora ville vise sig som en artig pige under besøget. Det gik godt. Nora blev tilmeldt skolen hos lærer Nilssen og de fik fattighjælpen udbetalt og

lidt ekstra oven i. "Bedstefar drikker og det har han gjort siden han var med i krigen", fortalte Nora at bedstemor havde fortalt hende. "Ikke den krig der lige er slut, men krigen i 1864" fortalte hun "han var ganske ung dengang og var helt mærkelig da han kom hjem fra krigen. Vi var forlovede og jeg kunne slet ikke kende ham igen. Han sagde nogle mærkelige ting og gemte sig nogle gange for os alle sammen". "Han har aldrig været helt klar i hovedet siden. Snapsen gør ham nu ikke mere normal, men den hjælper ham vist til ikke at høre lyde".

Bodil have en håndsymbaskine. På den lærte Nora at sy. Det blev hun god til. I skolen hørte hun automatisk til nede på sidste række, fattigbarnet. Det plagede hende. Men hun var en kvik og videbegærligt barn. Lærer Nilssen mente hun burde fortsætte skolegangen efter 7. klasse. Men det var socialt og økonomisk helt umuligt. Mormors symaskine gav hende den færdighed, som hun kom til at leve af resten af livet og gjorde hende rig i en periode af sit liv.

1930 kom hun til København og året efter fødte hun Jørgen og blev gift med sin første mand. Den fattigdom hun kom til at kende i København var som den hun havde oplevet i Jylland, men i København manglede det forsonede skær som lyset, luften og naturen gav. Korsgade i den sorte firkant på Nørrebro gav ikke plads til at meget sollys kunne trænge ned og slet intet nåede ned til kælderlejligheden.

Efter opholdet på Sundholm fægtede hun sig igennem, først sammen med sin mand, derefter alene med sin søn i skiftende elendige boliger, indtil hun blev gravid og gift med Alfred.

Noras systue lå i kælderen i huset på Astrupvej. Det var stort og lyst rum, som lå placeret tæt ved den dør, der førte ud til en god og bred kældertrappe. Rummet var møbleret funktionelt og var indrettet til hende, med en industrisymbaskine, et stort klippebord, et mindre tegnebord, hylder med stoffer i ruller og en kasse i brunlakeret krydsfiner. Den havde ben, der løftede den op til en meter over gulvet og med hjul, så den let kunne flyttes rundt. Den var til de stofrester, der blev til overs og som skulle kasseres når hun klippede kjolestoffet til. På væggene havde hun mønstre hængende. Hun tegnede modellerne, klippede mønstrene til. Modellerne gav hun navne som Grethe, Ulla, Karen og hvad hun ellers blev inspireret til. Mønstrene var lavet sådan, at hun kunne klippe de enkelte dele, som skulle sættes sammen til en kjole ud i forskellige størrelser. Det var store fruekjoler hun syede. Størrelser, der begyndte med 54 eller 56 og gik op til der, hvor hendes målebånd på 150 cm ikke kunne nå rundt om livet på den kommende bruger af kjolen. Hun havde 10 damer til at sy

kjolerne samme. Nora trevlesyede og rullede de forskellige dele af kjolen sammen og dem hentede damerne og afleverede de færdige kjoler et par dage senere.

Alfred holdt på sit arbejde styr på et lager af dameundertøj, også i store størrelser. Nora syede kjoler, der kunne dække undertøjet. De talte aldrig sammen om det. Det kunne der ellers godt have ført til både muntre og faglige samtaler. Men sådan var det ikke mellem dem. Alfred holdt tal på korsetter til kvinder i en virksomhed på Nørrebro iført brunliggrå kittel og fik sin løn. Nora syede et utal af kjoler i sin kælder til kvinder, der var så forkert byggede, at de ikke ret mange steder kunne købe kjoler, der passede dem og slet ikke til de priser, som Nora tog for sine kjoler.

I de første fire et halvt år mens vi boede i huset på Astrupvej gik det fremad for Nora. Men det var ikke målet hun havde nået. "Hvis det er det, vi ønsker", siger hun en dag og inddrager Alfred og os børn i sit foretagende "kan vi godt en gang inden længe købe et gods, hvis vi alle lægger kræfterne i det". Hun mente det, hun troede på, at det kunne lade sig gøre. "Har du viljen er det muligt at nå det, du ønsker dig" siger hun.

Det sidste halve år vi boede i huset på Astrupvej begyndte det at gå ned ad bakke med kjolesalget. Det er svært at sige, om det var tiderne der ændrede sig eller Noras kræfter, der slap op. Huset blev solgt og Nora og Alfred og vi to børn flyttede til en ældre, ganske jævn og almindelig muremestervilla i det centrale Glostrup. Med en garage i en anden stil end huset og en mindre bil. Efter et par år blev huset solgt og vi flyttede i en fireværelses lejlighed i et nybygget socialt boligbyggeri i det nordlige Glostrup med udsigt til marker og græssende køer. Alfred tog den lange vej ind til Nørrebro hver dag og Nora indrettede sig med sin symaskine i et hjørne af deres soveværelse. Nu syede hun kjolerne selv og tog tre gange om ugen ind til København og gik fra dør til dør i det der hed aldersrenteboliger, og som var større ejendomskomplekser som lå placeret rundt om i byen. Hun gik fra dør til dør ringede på og viste sine kjoler frem. Lidt blev der jo solgt, men nu skulle hver en øre vendes. Hun brød sig ikke om det "jeg blev skældt ud af de tilsynsførende, der sagde at det er forbudt at sælge ved dørene", "og gammel enlige mænd, der var vrede over at blive forstyrret". Nora prøvede at finde nye måder at tjene lidt på. Et efterår måtte vi alle sidde et par timer hver aften og klistre små stofprøver ind i Daells Varehus kataloger, som skulle sendes ud til alle husstande i midten af november, så folk i provinsen kunne nå at bestille og få tilsendt vintertøj og julegaver.

Der var ikke råd til nyt tøj, og ofte måtte vi alle sidde musestille i mørke de aftenen hvor opkræveren kom forbi for at få afdraget på et eller andet køb, som vi ikke havde

penge til at betale. "Han skal tro, at vi ikke er hjemme" formanede hun os. Der sad to voksne mennesker med deres børn. Vi skammede os.

Men skænderierne mellem Nora og Alfred var taget af. Ligegyldighed havde taget over, og når Nora bliver vred på Alfred, for det gør hun stadig, er det som hun kun har en dyb foragt tilovers for ham. De få og kortvarige kærlige stunder mellem dem, som de dog trods alt viste dengang vi boede på Astrupvej, dukker ikke op længere. Nora taler oftere om den uret, hun havde følt dengang hun blev sendt væk til Ramsing, og om de ydmygelser, hun blev udsat for af de velhavende bønder og deres børn, mens hun boede med sine bedsteforældre, sognets fattiglemmer. Den ensomhed og den udenforhed hun ofte følte.

I september 1956 blev Alfred indlagt på Gentofte Hospital med en hjerneblødning. Efter en måned kom han hjem med en del mén. Han var endnu mere stille og passiv end han havde været tidligere. Han gik dårligt, havde dårlig balance og havde svært ved at læse. Han kunne ikke arbejde og fik tilkendt en lille invalidepension. Nora skulle tjene mere, og hun blev mere og mere klagende over hvor hårdt livet var mod hende. "Min første mand blev også syg og handicappet, hvorfor skal jeg udsættes for det en gang til" siger hun, ikke bare én gang men flere gange i de efterfølgende måneder. Et halvt år senere, i april 1957, kalder Nora på børnene. Alfred sidder ved bordet i spisekøkkenet og det er tydeligt, at de har siddet og talt sammen om noget alvorligt. "Sæt jer ned. Der er noget vi skal fortælle jer" siger Nora og ser på Alfred. Hun er anspændt og tydelig opstemt, Han ser ned i bordet, stemningen er trykket. "Det er noget godt" beroliger hun "noget vi alle sammen bliver glade for". Det virkede ikke sådan.

"Alfred og jeg er blevet enige om, at vi skal skilles" siger hun, hurtigt og uden vaklen. Alfred er tavs. Han prøver end ikke at få et ord frem. "Det er bedst sådan, jeg kan ikke en gang til leve med en syg mand, som jeg skal passe samtidig med, at jeg skal tjene hvad der er brug for". Hun er nådesløs. Alfred siger stadig ikke noget: Hun fortsætter "det kan I godt forstå, kan I ikke?" vi nikker, jo det kan vi godt, men siger ikke noget. Alfred græder stille. Det er smertefuldt.

Nora vakler lidt, men hun har besluttet, at det hele skal med nu vi sidder der, så hun tager sig sammen og fortsætter "jeg har mødt en anden mand, Alfred og jeg er allerede blevet skilt, og jeg flytter til Vestjylland og skal giftes med Holger om tre uger. Han er sognerådsformand og mejeribestyrer i en lille landsby ". "Vi er også blevet enige om, at Lars flytter med og du bliver boende her med Alfred. Han kan ikke klare sig alene". "Og som det sidste" siger hun "flytter du og Alfred over i den lejlighed, der er blevet ledig ved siden af vores lejlighed. Det er en dejlig to-værelses lejlighed, som

Alfred lige kan klare at betale, hvis I sparer på udgifterne". "Nu må I godt gå ind og læse jeres lektier", afslutter hun med. Hun har skrevet et notat om denne samtale i sin notesbog:

- Det var svært at få det sagt, men jeg ville ikke vakle. Jeg ville ikke gå i stå og jeg ville virke lige så sikker i min sag, som jeg følte mig. Godt at drengene ikke begyndte at græde og at Alfred nøjedes med at få tårer i øjnene. Jeg ville ikke blive i tvivl i sidste øjeblik, ikke blive hos Alfred. Jeg kan ikke holde den sygdom, den tavshed og den fattigdom ud, som omgiver mig her. -

Hun flyttede. Og blev derovre i to år. Så holdt det ægteskab ikke længere. Det var ikke som når hun tidligere forlod en mand fordi han også blev syg. Han og hans familie var indremissionske og havde nogle holdninger og stillede nogle krav om at opføre sig som de andre kvinder i omgangskredsen. Hun ville have lov til at lave havearbejde i kirketiden og hun ville have lov til at gå i bukser og hun ville ikke lade som om kirken og kristendommen betød noget for hende. Det var i den række følge hun senere fortalte om det. "jeg kunne måske godt have ladet som om jeg var troende. Men begrænsningerne, der fulgte med ville jeg ikke være med til". Det måtte hun, tænkte jeg da hun kom tilbage til Glostrup og fortalte om det, have vidst og bevidst overset. De havde bag Alfreds ryg kendt hinanden i nogle måneder, før hun fortalte om sine planer til Alfred. Hun har senere fortalt, hun havde mødet Holger gennem en kontaktannonce, som han havde sat i avisen.

Der var lidt flytten frem og tilbage før det endelig brud. Ved skilsmissen fik hun dels et større pengebeløb og en månedlig ydelse i de næste 10 år. Først nu på god afstand af begivenheden kan man ikke undgå at tænke om det har været hendes plan fra begyndelsen. Nu var hun så kommet til penge igen og satte et byggeri af et parcelhus i gang. Denne gang et mindre prangende, men alligevel præsentabelt. Det var i Glostrup, en 700 meter fra hvor Alfred og jeg boede. Her boede hun med Lars. Vi børn kom hos hinanden, hun besøgte aldrig Alfred, men ved særlige lejligheder kom han hos hende. Selvom hun gennem ægteskabet med Holger igen havde sikret sig en tryk økonomi, var hun slet ikke rig, som hun havde været, og da hun nåede den alder, hvor hun kunne modtage folkepension, hvad hun ikke andet end den at leve af. De sidste år flyttede hun igen med jævne mellemrum til almene boliger og boede under stadig mere beskedne forhold indtil hun som 83-årig kom på plejehjem fordi hun ikke kunne klare sig selv på grund af demens. I de sidste år, hvor hun havde sin forstands fulde brug, men ikke længer ambitioner om at nå et eller andet, blev hun den sødeste farmor for sine børnebørn. Langsomt tog demensen hende indtil hun helt uden nogen erindring om hvem vi og hvem hun selv var, døde i foråret 1996. År forinden havde

hun skrevet ned, at hun ved sin begravelse ønskede, at der blev sunget Grundtvigs salme:

”Påskeblomst! hvad vil du her? / Bondeblomst fra landsbyhave / uden duft og pragt og skær! / hvem est du velkommen gave?

Hvem mon, tænker du, har lyst / dig at trykke ømt til bryst? / Mener du, en fugl tør vove / sang om dig i Danmarks skove?”

Det ønske fulgte vi.

Hun ønskede også, at hun skulle begraves i de ukendtes grav, så vi hurtigt kunne glemme hende og ikke skulle have besvær med at passe og jævnligt besøge hendes grav.

Det ønske fulgte vi ikke. Hun har en grav på Glostrup Kirkegård. Som vi besøger og passer.

Omkring 10 år levede Alfred efter sin hjerneblødning. Han blev boende indtil sin død i sin toværelses lejlighed og levede af sin aldersrente. Venner havde han ingen af, ud gik han kun nødtigt og så kun for at handle lidt ind i de nærliggende forretninger. Han fik ved sjældne lejligheder besøg af en af sine brødre, men ofte af sine to børn. Han sov på en briks, som om dagen blev til en umagelig sofa. Her sad han og så ud i luften. Han havde et fjernsyn og det var det, der gav en afveksling i dagen. Læse kunne han ikke mere.

Ind imellem blev han inviteret på besøg hos Nora. Det var ikke det store han gjorde ud af sig selv ved disse besøg, der som regel var til en familiefødselsdag for de nærmeste.

Han døde i 1966, 68 år gammel, af en blodprop i hjertet.